

Reflexe critice

Istoriografia română și fenomenul național. Contribuții americane

Indisolubil legat de istoriografia română, și, de acum, chiar o parte constitutivă a ei, profesorul Keith Hitchins este astăzi o autoritate pentru tot ceea ce înseamnă istoria fenomenului național românesc și a fenomenului național în genere. El nu este, firește, singular în această privință, și nici unicul specialist american preocupat, în ultimii ani, de trecutul nostru. Cu începere din deceniul al 7-lea, când istoria centrului și a sud-estului european a intrat din ce în ce mai hotărât în sfera de interes a mediilor universitare de peste Ocean, tot mai mulți istorici și-au manifestat preferința pentru studiile românești, consacându-le ani lungi de activitate, materializând în studii și cărți de cea mai mare însemnătate. Nume precum Frederick Kellogg, Glenn E. Torrey, Paul Michelson și Kenneth Jowitt, sau Joseph F. Harrington, Paul D. Quinlan și Walter M. Beacon jr., ca să nu mai amintesc de istoricii americani de origine română dedicați aceluiași domeniu (cum ar fi Stephen Fischer-Galați, George R. Ursul sau Radu R. Florescu), sînt, din acest punct de vedere, cît se poate de grăitoare, atestînd o tradiție a explorării trecutului românesc deosebit de bogată¹. Keith Hitchins constituie, însă în această serie, un caz aparte. Nu mă gîndesc, cînd spun acest lucru, doar la titlurile privitoare la istoria românilor (numărînd, dacă nu mă înșel, 20 de cărți, cîteva zeci de articole și peste 100 de recenzii), semnate de profesorul american de-a lungul timpului. Extrem de sugestivă mi se pare, în primul rînd, metoda sa de cercetare, limpede oglindită de tot ceea ce a scris și exemplar ilustrată mai ales de ultimele două volume, consacrate epocii noastre moderne, care marchează, provizoriu, desigur, apogeul unei cariere prodigioase. Le voi comenta imediat, din acest unghi, semnificația, nu înainte însă de a reaminti, pe scurt, parcursul urmat de autorul lor în domeniul studiilor românești, el însuși deosebit de important pentru a le înțelege².

Absolvent al prestigioasei Universități de la Harvard (unde și-a trecut, de altfel, și doctoratul), elev al istoricului Robert Lee Wolff -unul din cei mai timpurii promotori ai studiilor sud-est europene pe continentul nord-american, față de care viitorul profesor de la Urbana își va recunoaște mereu datoria, Keith Hitchins a intrat în contact cu istoria românilor la începutul anilor '60, în contextul mai sus amintitului spor general de interes pentru spațiul central-și est-european din perioada respectivă și -mențiunea trebuie făcută-venind *dinspre* această istorie. După un prim stagiul la Paris, cînd curiozitatea deja schițată a înărilor istoric pentru trecutul românesc a fost încurajată să se dezvolte prin colaborarea cu reputatul specialist care a fost Emil Turdeanu și un sejur de un an (între 1960-1961) la București, cel dintîi în România (făcut în calitate de bursier Fulbright - profesorul Hitchins fiind, dacă nu mă înșel, primul beneficiar al unui asemenea stipendiu în țara noastră), a urmat, în 1961-1962, perioada decisivă de la Cluj, care nu numai că i-a orientat definitiv preocupările spre studiile românești, dar i-a arătat și zona tematică de interes în care avea să-și desfășoare ulterior primele cercetări sistematice: mișcarea națională din Transilvania. Viitoare precizări -din partea exegeților sau a autorului însuși- vor desluși, probabil, mai

limpede, nenumăratele motive care îl vor fi împins pe istoricul american la o asemenea alegere. Contextul de care am vorbit și curiozitatea de timpuriu arătată pentru istoria sud-estului european, îndeosebi a Imperiului habsburgic, vor fi fost, cu certitudine, din acest unghi, importante. Mai însemnate, însă, par a fi fost ambianța orașului transilvănean, care, în ciuda schimbărilor intervenite în cei 14 ani de regim comunist, mai păstra încă, atunci, ceva din climatul cultural antebelic și, deopotrivă, întâlnirea cu specialiștii rămași în activitate și prietenia cu unii colegi de generație (ca Pompiliu Teodor, bunăoară), care i-au oferit tânărului istoric nu numai reperele profesionale de care avea nevoie pentru a se instala definitiv în câmpul istoriografic spre care se îndrepta, dar și atașamentele afective, în lipsa cărora orice ancorare de acest gen rămîne, finalmente, precară. Revenirile ulterioare în România, repetatele popasuri clujene, folosite pentru a explora temeinic fondurile documentare de la Academie și Biblioteca Universitară, celelalte călătorii de studii în Ungaria, Austria, fosta Iugoslavie și Cehoslovacia au fost, toate, de natură a-i oferi șansa unei înțelegeri exacte și echilibrate a tuturor aspectelor și nuanțelor problemei naționale din Transilvania, în cadrul mai larg al complicității joc de influențe și raporturi specifice Monarhiei Habsburgice și Dualismului. Hotărînd să-și concentreze atenția asupra naționalismului ardelean, istoricul american arăta implicit – după cum a remarcat cel mai autorizat cunoscător al operei sale și, totodată, al demersului cognitiv care a generat-o³ – că preocuparea sa mergea nu atît către istoria "marilor" națiuni central-europene, care beneficiaseră și pînă atunci de un interes perfect legitim din partea specialiștilor, cît spre aceea, aparent mai modestă, a *"naționalităților împinse pe un plan secund, asuprite și ignorate.....de cercetarea istorică"*, ceea ce era de natură a amenda *"o mai veche și înrădăcinată concepție, care privilegia istoria națiunilor dominante, în lumina clișeului națiunilor istorice și neistorice"*. Atent la evoluțiile din zona central- și est-europeană, istoricul își va manifesta, însă, constant, preferința pentru spațiul ardelean. După două texte de început, publicate în 1963 (de fapt recenzii, menite a semnală două din aparițiile cele mai semnificative ale momentului⁴), Keith Hitchins a început, din anul următor, seria studiilor care aveau să-l impună ca un cunoscător temeinic al realităților istorice românești, ocupîndu-se atît de personalitatea lui Andrei Șaguna (devenită curînd obiectul unei riguroase monografii), cît și de unul din protagoniștii iluminismului local, Samuil Micu, ambele teme anunțînd o extrem de interesantă teză de doctorat, dedicată mișcării naționale dintre 1780-1848⁵. În același timp, cele două subiecte i-au deschis istoricului o largă perspectivă asupra tuturor fenomenelor și evenimentelor din spațiul ardelean în secolele XVIII-XIX, punîndu-l, încă de pe acum, în situația de a se gîndi la o restituire integrală a ambelor perioade. Evoluînd în această direcție, cercetările profesorului Hitchins au produs, de la an la an, o bibliografie din ce în ce mai consistentă, reunind nu numai cărți și studii de cel mai mare interes, dar și nenumărate articole, recenzii sau semnalări ocazionale, grăitoare atît pentru aria neobișnuit de largă și asiduitatea lecturilor sale, cît și pentru metoda care-i sprijinea acumularea informațiilor. A publicat în prestigioase reviste străine ("Austrian History Yearbook", "Balkan Studies", "Slavic Review", "Slavonic and East European Review", "Canadian Slavic Studies", "Journal of Modern History" etc.); a fost, de asemenea, colaboratorul constant al mai multor reviste românești de istorie sau de cultură ("Revue des Études Sud-Est Européennes", "Revue Roumaine d'Histoire". "Tribuna"); a promovat studiile românești în străinătate, încurajîndu-i și pe alții (colegi sau studenți) să li se dedice. Muncind temeinic, cu sistem și -aș spune- aproape fără răgaz (cunoscîndu-l întrucîtva, pot afirma că

obșteasca împărțire a duratei între activitate și timpul liber nu există la profesorul Hitchins, care se odihnește lucrînd), istoricul american ne-a restituit, treptat, tabloul aproape complet al epocii moderne românești, în felul în care i s-a dezvoltat acesta de-a lungul a peste trei decenii de neobosite investigații. Ultimele sale cărți (*The Romanians 1774-1866* și *Romania 1866-1947*, publicate, în ordine inversă -1996, respectiv 1994- la Clarendon Press din Oxford) constituie punctul terminus al acestui ireproșabil parcurs și, totodată, inevitabila sinteză care trebuia să-l încununeze. Mă voi referi la fiecare, urmînd să insist apoi asupra metodei pe care ele o sugerează, exemplară și în același timp evocatoare, după opinia mea, pentru tot ceea ce a scris pînă acum autorul⁶.

Consacrat nu *României*, ci *românilor*, primul volum se ocupă de o perioadă distinctă din istoria modernă a societății carpato-danubiene, caracterizată -cum scrie autorul- prin "tranziția de la structurile agrare, economice și sociale, de multă vreme în vigoare, și de la formele politice medievale, la [un tip nou de] societate, modelată de valori urbane și industriale" și inspirată de fidelitatea comună a membrilor ei față de idealul statului național⁷. Evenimentele politice din interstițiul anunțat (ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și primele decade ale celui de-al XIX-lea) sînt atent evocate, rostul lor fiind de a situa contextual tendințele majore, economice și sociale, ale timpului și, îndeosebi, profundele schimbări de mentalitate care au subîntins această extraordinar de spectaculoasă epocă. Două sînt, potrivit profesorului Hitchins, principalele caracteristici ale dezvoltării interne a Principatelor după 1774. Cea dintîi, constînd din "*raționalizarea graduală a guvernării*"⁸, a făcut ca principii și domnii reformatori, precum și membrii marcanți ai păturilor conducătoare să depună, pe parcursul întregii perioade, un amplu efort de codificare a normelor juridice, de impunere a principiului separării puterilor în stat și de asanare a finanțelor, concomitent cu străduința de a crea un aparat birocratic competent și eficient, capabil de a prelua responsabilitatea funcționării statului. Consensuale cu acest proces, prefacerile survenite în structura boierimii moldo-muntene de-a lungul secolului fanariot și în perioada pre-pașoptistă, dublate, pe de o parte, de ascensiunea unor noi elemente, de origine precumpănitor comercială și, pe de altă parte, de constituirea clerului unit în Transilvania, au avut drept rezultat -în contextul mai larg al emergenței unui tip de economie din ce în ce mai pătruns de spiritul capitalist- cristalizarea treptată a unei noi elite politice, care și-a asumat în chip hotărît misiunea de a inspira și orienta destinul comunitar. Dacă pînă în secolul al XVIII-lea identitatea colectivă a românilor, alîta cît a fost, se definise în termeni exclusiv religioși, valorificînd amplul legat bizantin și ortodox al medievalității, odată cu veacul Luminilor și al Revoluției Franceze, formularea ei se transformă radical, cuvinte precum "patrie" și "națiune" devenind, prin recurența lor, simptomatice pentru noul substrat, etnic, al acestei definiții, elaborată, de altfel, în aceeași formă ca și enunțurile la care ajunseseră, între timp, și celelalte comunități din spațiul central-și sud-est european. Către 1830, noua idee națională își croise, deja, un drum larg în conștiința colectivă a românilor, elita care contribuise la a-i da cea dintîi expresie asociîndu-i acum, pentru prima dată, și valorile liberale ale modelului european, cu care tindea să se contopească ea însăși.

Ilustrînd epitomatic toate aceste evoluții complexe, cea de-a doua tendință marcantă a epocii, europenizarea societății cultivate românești și integrarea culturală și politică a Principatelor în civilizația cea mai avansată a timpului, a reprezentat, după cum pe bună dreptate subliniază autorul, nu un act de imitare, cît mai curînd de adaptare, în condițiile în care noua elită politică și intelectuală a timpului, adînc tulburată de disparitățile enorme pe

care le constata între dinamica Apusului și starea de lucruri de acasă, a devenit tot mai conștientă de faptul că mintea oamenilor și instituțiile locale aveau nevoie de o prefacere rapidă.

Ca orice proces de creștere, care creează și întreține inegalități, nici acesta nu a fost, însă, scutit de grave complicații. Ritmul schimbării în economie, de pildă, a rămas mult în urma celui propriu instituțiilor și mentalităților. Agricultură, mai ales, a dat dovadă de o "rezistență îndărătnică față de orice inovație". Industria, de asemenea, a rămas "legată de trecut", marea majoritate a bunurilor continuând a fi produse potrivit normelor tradiționale și comercializate prin sistemul corporațiilor negustorești. Tot astfel, contrastul dintre perspectiva modernă, europeană și modul de viață al păturilor instruite și, pe de altă parte, tradițiile religioase și folclorice care continuau să inspire traiul cotidian al țărănimii s-a metamorfozat, treptat, într-o separație cu grave consecințe, dintre care, nu cele mai neînsemnate au fost -scrie profesorul Hitchins- contradicțiile apărute între oraș și sat, elite și populație, modernitate și tradiție etc. Marile dispute ideologice -și, deopotrivă, sociale- care au animat mai târziu viața politică și intelectuală din România primelor decade ale secolului XX se regăsesc, în forma lor primară, tocmai aici. Spre lauda lui, autorul nu ezită (în fond, de ce ar fi făcut-o?) să enumere toate aceste disfuncționalități, ceea ce îl personalizează în raport cu felul în care a fost, de regulă, evocată în istoriografia noastră această perioadă, din unghiul, mai degrabă, al "marilor înfăptuiri", decît al inerentelor reversuri negative.

Însoțind transformările amintite, modificarea statutului internațional al Principatelor -determinată atît de competiția pentru supremație dintre marile puteri, cît și de eforturile întreprinse în acest sens de românii înșiși- a scos și mai bine în relief amploarea prefacerilor interne, nu însă fără a crea, în același timp, și noi probleme. După cum bine observă, din nou, autorul, intervenția statelor europene în afacerile românești a influențat pozitiv evoluția Principatelor, slăbind legăturile lor cu Imperiul Otoman și lumea ortodoxă și, pe de altă parte, accelerînd simțitor integrarea lor în Europa. Dar, pe măsură ce această integrare s-a precizat, reversul ei nu a întârziat să se arate: pusă în situația de a reflecta la costurile adoptării modelelor de dezvoltare care i se ofereau și, totodată, presată de imperativul unei alegeri care nu mai suporta amînare, elita autohtonă s-a văzut, dintr-o dată, confruntată cu o accentuată criză de identitate, transmutată în marile dispute de care am pomenit. "*Conștiința crescîndă a dihotomiei dintre Est și Vest și opțiunile pe care [membrii acestei elite] le-au făcut constituie -afirmă autorul- substanța [însăși a] istoriei României între anii 1770 și 1860*"⁹, dar una indisolubil legată de integrarea europeană deja menționată, care a reprezentat cealaltă tendință majoră a vremii.

Continuînd analiza de acolo de unde o lăsase primul, al doilea volum, dedicat de astă dată *României*, redă momentele esențiale ale procesului de "*elaborare a națiunii române moderne*", a statului național unic și a structurilor sale economice și instituționale, "*care a absorbit -scrie autorul- energiile elitei politice și intelectuale românești între ultima jumătate a secolului al XIX-lea și al doilea război mondial*"¹⁰. Alegerea anului 1866 ca dată *ante quem* a acestui proces nu s-a datorat doar însemnătății evenimentelor care l-au marcat. În opinia autorului, el constituie, de fapt, un moment capital, cînd, în prelungirea transformărilor începute în a doua parte a veacului anterior, trecerea spre un nou tip de civilizație, dinamic și novator, modelat de influența Apusului, devine, treptat, ireversibilă. Aceasta și pare a fi profesorului Hitchins, dimensiunea majoră a interstițiului menționat.

Tranziția pe care el o reconstituie - o știm astăzi prea bine - nu a avut loc fără probleme. Dimpotrivă, ea a întâmpinat imense dificultăți și a provocat dezbateri aprinse, înveninând nu o dată climatul politic intern. Pe deasupra, cum știm, ea nu a fost nici completă, europenizarea lovindu-se mereu la noi de rezistența și forța de inerție a structurilor tradiționale, pînă a nu pierde definitiv partida, prin drastica reorientare impusă de comunism. Abdicarea regelui și înlăturarea monarhiei constituie, din acest unghi, evenimente simbolice, inaugurînd o epocă, dacă nu de completă disoluție a ceea ce se realizase anterior, în orice caz, una de schimbare radicală a strategiei dezvoltării. Ca și în celălalt volum, Keith Hitchins descrie pe larg această amplă evoluție, armonizînd cum se cuvine partea rezervată evenimentelor politice cu analiza mutațiilor de adîncime și a confruntărilor doctrinare ale perioadei. Comentariile sale în această ultimă privință probează cunoașterea extrem de amănunțită a tuturor faptelor evocate.

Cum am mai spus-o și cu alt prilej, mi se pare prea puțin să afirm că imaginea pe care ne-o restituie cele două cărți despre modernizarea societății românești este clară. În sensul cel mai deplin al cuvîntului, ea este, nu mă sfiesc să spun, completă, nimic din ceea ce numim îndeobște fapt esențial nefiind lăsat deoparte. De-a lungul a aproape 1000 de pagini, cite numără cele două volume, Keith Hitchins evocă tot ceea ce este cu adevărat important pentru fiecare perioadă în parte și o face în modul cel mai clar cu putință, stilul său elegant și concis, prezent în toate cărțile anterioare, regăsindu-se și aici.

Venind acum la cheștiunile de metodă, primul lucru pe care trebuie să-l spun este că informația mobilizată pentru o reconstituire de asemenea proporții este pe cît de vastă, pe afit de exemplar strunită. Se vede prea bine, parcurgîndu-i paginile, că autorul nu a ajuns aici dintr-o dată, în urma unui efort punctual, "înghițind", ca să spun așa, fără discernămint datele pe care a reușit să le adune. Dimpotrivă, totul ne arată că avem de-a face cu acumulări sistematice și de durată, care au deschis progresiv și cu metodă calea viitoarelor sinteze. Evitînd, inițial, a explora mari teme, pasionante, firește, dar și primejdioase prin generalizările pripite și inefficiente la care l-ar fi condus, autorul a început, mai modest, prin a se consacra cîtorva personalități istorice reprezentative, intuind că acesta era calea cea mai potrivită de acces spre înțelegerea fenomenului care îl interesa: geneza și evoluția naționalismului românesc. "*Studiul unei idei* - a notat el, mai demult - *trebuie în mod natural să-i privească [și] pe cei care au conceput-o și hrănit-o. Am dedicat, prin urmare, multă atenție intelectualilor, generațiilor lor succesive, răspunzătoare pentru elaborarea ideii moderne de națiune română. Ei [intelectualii] au fost cei care au cercetat sursele identității naționale - istoria, limba și religia, care au antrenat stăvile privilegiate în lupta pe teren legal, care au formulat și reformulat ideologia națiunii*", trecînd, în același timp, printr-o "*semnificativă evoluție internă*"¹. Studiile, deja amintite, referitoare la Andrei Șaguna și Samuil Micu pot fi considerate, din acest unghi, drept programatice, mărturisind cît se poate de elocvent despre felul cum înțelegea istoricul, încă de pe atunci, să-și desfășoare proiectul de a aprofunda domeniul ales spre cercetare. În cadrul acestui proiect, învățarea limbii române a fost, firește, indispensabilă. Ea i-a îngăduit profesorului Hitchins nu doar să se conformeze unui obicei curenț în mediile academice americane, care reclamă din partea celui ce studiază trecutul unei comunități străine să-i asimileze, în prealabil graiul. În egală măsură, acest lucru i-a înlesnit contactul nemijlocit cu bibliografia și izvoarele interne, în lipsa căruia apropierea intimă de realitățile noastre și de spiritul în care s-a elaborat istoriografia română ar fi fost, cu siguranță, imposibile. Numai astfel ne putem, probabil, explica absența oricărei

urme de mimetism în ceea ce scrie istoricul, precum și rigoarea imparțială, altfel spus, neutralitatea sa constantă în raport cu faptele relatate. Deși cunoaște foarte bine tot ce s-a produs pînă acum, la noi și aiurea, în legătură cu domeniul său de interes, Keith Hitchins nu se lasă niciodată captat de opiniile parcurse și nici nu devine prizonierul autorilor citați. Cu atît mai puțin cade el pradă excesului patetic. Exersată de multă vreme, dar evidentă încă de la începuturi, metoda sa constă, invariabil în prezentarea concisă a faptelor, comentariile însoțitoare -întotdeauna, cum am spus, de o sobră eleganță- depășind arareori sfera semantică astfel delimitată. Cît de independent a știut să rămînă autorul față de atracția insidioasă exercitată de volumul de informații mobilizat o dovedește, între altele, și evocarea fără complezență a laturilor negative ale fenomenelor analizate (cum ar fi, bunăoară, disfuncționalitățile procesului de modernizare), escamotate uneori în istoriografia internă sau doar superficial tratate. Neîndoielnic, această detașare față de obiectul cercetării sale i-a fost cultivată profesorului Hitchins și de perspectiva comparatistă sub care și-a așezat, invariabil studiile. Încadrarea faptelor românești în contextul lor central- și est-european -facilitată, este momentul s-o spun, de învățarea tuturor graiurilor din zonă-, corelarea lor cu evoluțiile specifice din acest spațiu în aceeași unitate de timp au fost, pentru autor, demersuri fundamentale, sesizabile în tot ceea ce a scris. Nu mai puțin caracteristice sînt și raportările sale la fenomenele *interne* de context social-politic, de natură a proiecta procesele naționale studiate pe fondul autohton din care au apărut și care le-a nutrit continuu. Într-o epocă, precum aceea a ultimelor decade, cînd accesul istoricilor români la interdisciplinaritate și comparatism a fost drastic limitat de rigorismul ideologic al defunctului regim, cercetările inspirate de astfel de principii au constituit, neîndoielnic, un model, în același sens ca tipul de practică istoriografică din perioada interbelică, a cărui reabilitare sub comunism a început tot de la jumătatea deceniului 7, odată cu intrarea profesorului american în lumea "literelor" românești.

*

Nu știu ce ar mai fi important de spus despre virtuțile metodologice și de stil oglindite de opera istorică a lui Keith Hitchins, în chip simbolic-rezumativ, îndeosebi de ultimele sale sinteze. Încheind seria unor preocupări vechi de mai bine de trei decenii, ele ne obligă întrucîtva să ne întrebăm dacă vor mai avea vreo continuare? Greu de anticipat, răspunsul pare, mai curînd, negativ. Dacă va fi, într-adevăr, așa studiile românești în străinătate termină, prin istoricul american un ciclu. Nu își încheie, însă, și destinul, care, sîntem în drept să sperăm, poate continua sub auspicii la fel de strălucite.

- 1 Pentru varietatea și ponderea numerică a cercetărilor consacrate acestui domeniu în spațiul nord-american, precum și pentru perspectiva inversă, aceea autohtonă, asupra raporturilor române cu civilizația de peste Ocean de-a lungul timpului, v. *Relații româno-americane în timpurile moderne*. Volum editat de Gheorghe I. Florescu pentru al doilea Congres Internațional de Studii Românești, cu un Cuvînt înainte de Al. Zub, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1993.
- 2 Informații le care urmează se regăsesc, esențialmente, în Introducerea semnată de Pompiliu la Keith Hitchins, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*. Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, singura carte a profesorului american dintre cele mai tălmăcite la noi care conține, din cîte știu, asemenea referințe biobibliografice.
- 3 Este vorba de Pompiliu Teodor, care a îngrijit și ediția menționată. Citatul care urmează în text se află în Introducere, la p.9.

- 4 *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821 și Istoria României*, vol. I. Cele două recenzii au apărut în "Balkan Studies", vol.II, nr.2, respectiv vol. IV, nr.1 din 1963.
- 5 Publicată în 1969 la Cambridge, Massachusetts, sub titlul *The Rumanian National Movement in Transylvania 1780-1848*.
- 6 Pentru mai multe detalii referitoare la cele două volume, v. cronicile din "Contrafort". Revistă a tinerilor scriitori din Republica Moldova, anul III, nr.3 (17), 1996 și anul IV, nr.5-6 (31-32), 1997, semnate de mine însumi la volumul din 1994, respectiv la cel din 1996.
- 7 *The Romanians 1774-1866. Preface*, p.vi.
- 8 *Ibidem*, p.3.
- 9 *Ibidem*, p.2, 114 sqq.
- 10 *Rumania 1866-1947. Preface*, p.vii.
- 11 Keith Hitchins, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania, 1691-1849*, Bucharest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p.7.

Alexandru-Florin Platon

Nations of Nationalism, ed. by Sukumar Periwal, Central University Press, Budapest-London-New York, 1995, 247 p.

Colecția de studii intitulată *Nations of Nationalism*, editată de Sukumar Periwal, Research Fellow la Centre for the Study of Nationalism în cadrul Universității Central-Europene, oferă cititorului un "bucet" de autori, consacrați în domeniu. Printre aceștia sînt: E. Gellner, John Armstrong, Miroslav Hroch, Michael Mann ș.a.

E. Gellner, care semnează introducerea își reafirmă celebra sa teorie potrivit căreia opoziția naționalismului este legată indisolubil de modernizare. Mai adaugă niște considerente de ordin filozofic despre societate și morală (dihotomia Platon-Kant etc.).

John Hall, profesor de sociologie la McGill University (Canada). În studiul *Nationalismus, Classified and Explained* argumentează că există mai multe tipuri de naționalisme determinate de nivelul dezvoltării economice și evoluțiile politice de pe arena internațională. Hall distinge trei stadii istorice ale naționalismului: primul se referă la spațiul latino-american, de la începutul secolului XIX (a se vedea mai pe larg lucrările lui B. Anderson și Im. Wallerstein - n.n.); al doilea stadiu coincide cu perioada interbelică, avînd doctrina wilsoniană; al treilea stadiu se referă la perioada postbelică însoțită de decolonizarea spațiilor african și asiatic (p.9).

John Armstrong, profesor în științe politice la University of Wisconsin-Madison sugerează, în studiul său intitulat *Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus*, că ar fi mai profitabilă adoptarea perspectivei istorice în explicarea naționalismelor, întrucît teoriile provenite din științele sociale și politice au sacrificat prea multe detalii în favoarea generalizărilor. Din această cauză, reemergența naționalismelor în fostul spațiu sovietic n-a putut fi prevăzută.

Studiul profesorului Michael Mann (University of California, Los Angeles) este străbătut de ideea că formele excesive de naționalism sînt determinate de eșecul de a instituționaliza democrația. Teză interesantă, care nu explică însă de ce naționalismul persistă și în statele cu un regim democratic.

Dintr-o perspectivă asemănătoare, dublată însă de o percepție istorică, Miroslav Hroch demonstrează (după exemplul popoarelor din Austro-Ungaria cu referire la români) că naționalismul nu coincide neapărat cu revendicarea independenței politice. Este o teză care poate fi aplicată, cred eu, și la unele popoare din ex-Uniunea Sovietică (la românii basarabeni, de exemplu, naționalismul s-a manifestat mai ales sub formă de revendicări culturale decât politice).

Pentru că spațiul nu-mi permite, adaug numai că Sukumar Periwal a reușit să suscite un interes mai nuanțat față de naționalism, prin selecția de autori operată, atât pentru publicul larg, cât și pentru cel avizat.

Igor Cașu

Peter Lynch, *Minority Nationalism and European Integration*, University of Wales Press, Cardiff, 1996, 228 p.

Peter Lynch, profesor de științe sociale la Universitatea din Stizling, oferă cititorilor o variantă puțin modificată a tezei sale de doctorat, susținută la London Scholl of Economic and Political Science. Autorul încearcă să schițeze, pe baza a patru exemple concrete, care este relația dintre naționalismul minorităților, pe de o parte, și integrarea europeană, pe de altă parte. Aceste exemple sînt: Scoția, Bretagne, Țara Galilor și Flandra. Lynch radiografiază partidele politice naționaliste din aceste regiuni și scoate în evidență schimbările programatice din cadrul acestor partide, ca urmare a integrării europene.

Este foarte dificilă clasificarea naționalismelor minorităților. Definirea termenului nu este destul de clară. Unii, încercînd să găsească o explicație plauzibilă naționalismului minoritar, nu au făcut decît să înlocuiască un termen ambiguu cu altul, nu mai puțin ambiguu: naționalism substatal [substate nationalism], regionalism, etnonaționalism (Connor, 1972, 1977), noul naționalism (Tizyakian și Rogowski, 1985), separatism etnic (Smith, 1979), naționalism fără stat [stateless nationalism] (Foster, 1980).

Teza principală a lui Peter Lynch este că naționalismul minoritar, inițial a fost perceput ca un pericol la adresa statului-națiune. De la mijlocul secolului XX, odată cu crearea Comunității Europene, în speță de la începutul anilor '80, acest fenomen a căpătat un sens pozitiv, întrucît scopurile partidelor minorităților naționale (care nu includeau obligatoriu, în conceptul de autodeterminare, ideea creării unui stat separat) au devenit complementare cu scopul Uniunii Europene: crearea unei Europe pe criterii federale, după formula deja consacrată, unitate prin diversitate (sau descentralizare). Pe de altă parte, nici statele-națiuni nu mai percep naționalismele minorităților, ca ceva convenabil, care amenință integritatea și suveranitatea teritoriului lor. Din considerente pragmatice, suveranitatea și-a pierdut conotația inițială, avînd astăzi (cel puțin în Europa Occidentală) conotație transnațională.

Cu alte cuvinte, cartea lui Peter Lynch argumentează că aserțiunea larg răspîndită precum că naționalismul joacă de obicei un rol destructiv, dezintegrativ, este inexactă. Relația dintre naționalismul minorităților și integrarea europeană, afinitatea doctrinară a acestora, dacă ne putem exprima astfel, demonstrează pe deplin acest lucru.

Igor Cașu

Nationalism in Europe, 1815 to the present. A reader, edited by Stuart Woolf. Routledge, London & New York, 1996, 215 pp.

Stuart Woolf, editorul volumului, profesor de istorie la Universitatea din Essex, propune cititorului câteva fragmente dintre cele mai esențiale, privitoare la naționalism. Trei dintre autorii selectați, J.S. Mill, Ernest Renan și Otto Bauer, sînt clasați drept "autori clasici"; ceilalți: Marcel Mauss, C. A. Macartney, Federico Chabod, John Breuilly, Joshua Fishman, Bruno Tobia și G. A. Williams, constituie o altă categorie de autori, comentatori contemporani ai naționalismului (sec.XIX). Editorul a preferat această selecție pornind de la ideea că abordarea istorică este cea mai adecvată pentru reliefaarea ambiguităților și complexităților naționalismului (*Introducere*, p.37).

Din John Stuart Mill (1806-1873), editorul publică eseu *Naționalitatea*, preluat din volumul *Considerations on Representative Government* (1861). Ca doctrinar al liberalismului (cf. *Despre libertate*, Humanitas, 1994). J. S. Mill a fost preocupat de relația acestuia cu naționalismul, într-o epocă în care unificarea politică a națiunilor ia amploare. Deși nu consideră principiul național [etnic - n.n.] drept obligatoriu în constituirea statelor, Mill apreciază că "[existența] instituțiilor libere este aproape imposibilă într-un stat multi-național" (p.41).

Argumentele invocate în susținerea acestei teze prefigurează argumentația dezvoltată mai recent de Benedict Anderson ș.a. și anume rolul unei limbi comune ca liant și garant al comunicării în societatea modernă, ca instrument indispensabil unui dialog între cei *guvernați și guvernanți* [temă predilectă la doctrinarii liberalismului - n.n.].

Al doilea text selectat aparține lui Ernest Renan (1823-1892) cu titlul *Ce este națiunea?* Un eseu celebru, publicat prima dată la 1882 și republicat de nenumărate ori de atunci. *Qu'est-ce qu'une nation?* a devenit cu timpul "punctul de vedere francez" despre națiune: o comunitate de oameni care au conștiința apartenenței lor identitare, indiferent de rasă, religie etc. Este o replică la definiția "germană" a națiunii, întemeiată pe criteriile rasiale (cf. Romulus Seșanu, *Principiul naționalităților*, Ed. Albatros, București, 1996, p.61-79, 95-118). Dacă fraza "națiunea este un plebiscit de fiecare zi" este arhicunoscută, mai puțin, probabil, se știe că argumentația lui Renan nu se reduce la aceasta. El recunoaște că în istorie "unitatea [națiunilor-state - n.n.] este întotdeauna creată prin brutalitate" (p.50). Așa încît, cel puțin din punctul de vedere al relației cu Germania, definiția unanimă exprimă, de fapt, interesul național francez (Alsacia-Lorena).

Otto Bauer (1882-1938), lider social-democrat austriac, este al treilea "autor clasic" din volumul lui St. Woolf. Bauer a fost primul marxist care a încercat să legitimizeze aspirațiile naționale, pornind de la realitățile Austro-Ungariei. "Naționalismul cultural" al minorităților nu constituie, după Bauer, un element dezintegrativ într-un stat (prezumptiv socialist), ci un fundament real pentru vitalitatea statului multinațional. Lenin a considerat inacceptabilă această abordare a "problemei naționale", etichetată drept ne-marxistă, probabil pentru că nu era aplicabilă în Rusia sau neconvenabilă din perspectiva preluării puterii de către bolșevici. La 1913, la ordinul lui Lenin, Stalin vizitează Viena pentru a se documenta și elabora o soluție cu adevărat "marxistă" privind "problema națională". Teoria lui Stalin, confuză, tocmai de aceea utilă, subordona rezolvarea "problemei naționale" și autodeterminării interesului proletariatului mondial, i.e. interesului partidului.

În esul lui Marcel Mauss, neterminat, despre *Națiune, naționalitate, internaționalism*, cititorul avizat poate recunoaște același stil contradictoriu, incoerent, dar plin de idei originale. Marcel Mauss își exprimă convingerea că într-o lume în care interdependența dintre state se accentuează, identitatea națională și corolarul ei, naționalismul, își vor pierde din importanță. Dar el nu confundă dorința cu realitatea: constată (la începutul anilor '20) că apartenența etnică a avut un rol decisiv în configurarea taberelor beligerante. De exemplu, elvețienii francezi simpatizau Franța și aliații ei, elvețienii germani -Puterile Centrale etc. (p.90).

C. A. Macartney (1895-1978) analizează raportul dintre *Statele naționale și minoritățile naționale după prima conflagrație mondială*. El arată că deși principiul național a fost proclamat a fi determinant în trasarea hotarelor dintre state, adeseori considerente de ordin geostrategic au avut preeminență (zona sudită cedată Cehoslovaciei, Galiția - Poloniei etc.). Și, cu puține excepții, noile state est-europene au perpetuat politica de omogenizare etnică, de asimilare forțată a minorităților (p.120).

Federico Chabod (1901-1960), în studiul *Despre ideea de națiune*, face o comparație între naționalismul italian și cel german (p.124-137).

John Breuilly, în *Reflecții despre naționalism*, amendează două teorii despre naționalism, a lui E. Gellner și Benedict Anderson. Argumentul invocat este că orice teorie "costă", în sensul că nici o teorie nu poate acoperi toate formele de naționalism din lumea contemporană.

Joshua Fishman abordează relația dintre *Limbă și Naționalism* și constată că limba, manipularea cuvintelor, constituie mijlocul primordial în crearea identității naționale.

Bruno Tobia este preocupat, într-un eseu foarte bine documentat, de importanța simbolurilor în conturarea și cristalizarea identității etnice (p.179-191).

G. A. Williams analizează apariția identității etnice la galezi și destinul acestui popor în contextul modernizării. El crede că dacă capitalismul persistă în Marea Britanie, poporul galez va dispărea; dacă poporul galez are viitor, atunci trebuie să dispară capitalismul [în sens de modernizare] (p.202).

În final, după lectura volumului am putut constata că deși titlul este prea pretențios, față de conținut, vina nu aparține autorilor (cu atât mai mult cu cât majoritatea acestora nu mai sînt în viață), ci editorului, care are posibilitatea de se "reabilita" la publicarea ediției a doua.

Igor Cașu

Othmar Kolar, *Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1997, 584 p.

Minorităților naționale din estul Europei, în general, și celor din România, în special, le-au fost consacrate în ultimii ani, în spațiul lingvistic german, un număr considerabil de studii. În clipa în care acest segment al "pieței cercetării istorice și sociologice" părea suprasaturat, a apărut, la prestigioasa editură Böhlau, cartea istoricului și publicistului Othmar Kolar. Conform surselor citate, autorul a parcurs un impresionant volum de informații documentare - mai multe dintre ele provin din diverse arhive, fapt ce ne facem

să credem că lucrarea reprezintă rezultatul unor îndelungate cercetări în problema minorităților naționale din România.

Lucrarea semnată de Othmar Kolar constituie, pe de altă parte, ea însăși o autentică sursă documentară pentru istoricul minorităților naționale din România. Autorul a folosit majoritatea absolută a rezultatelor recensămintelor - și estimărilor cantitative a populației (Anhang 1 - Karten, Anhang 2 - Volkszählungsergebnisse) și citează multiple documente interne și tratate internaționale, acceptate de România și referitoare la situația minorităților. Pentru o mai bună informare a cititorului asupra devenirii istorice a diferitelor etnii de pe teritoriul României, Othmar Kolar recurge, de asemenea, la multe incursiuni în istorie, fără a uita însă că obiectul său de analiză este unul de istorie contemporană. Am aminti aici cazul evreilor (p.45-51), germanilor (p.54-56), sau pe cel al ceangăilor (p.52-53).

"Mit diesem Buch habe ich den Versuch unternommen, das Minderheitenproblem nicht nur aus der Sicht der einzelnen Ethnien, sondern auch aus gesamtstaatlicher Perspektive zu analysieren. Nur so, glaube ich, kann man dem Thema wirklich gerecht werden und eine möglichst objektive Abhandlung verfassen" (p.9). Așa cum își propune, Othmar Kolar a reușit să integreze istoria minorităților naționale ale României contemporane și politica statului față de acestea în istoria generală a țării. Autorul este fără îndoială conștient că în cercetarea unor probleme aparent particulare - cum este și cea a minorităților - istoricul nu poate face abstracție de condițiile politice, economice și culturale (interne și externe) în care se manifestă un anumit fenomen. De aici și structura lucrării: I. "*România Mare*" - *Groß-Rumänien und seine nationalen Minderheiten (1918-1938)* (p.15-153); II. "*Diktatur und Krieg*" - *Rumänien und seine nationalen Minderheiten zwischen 1938 und 1944* (p.157-201); III. "*Das neue Rumänien*" - *Rumänien und seine nationalen Minderheiten zwischen 1944 und 1965* (p.205-279); IV. "*Die Ära Ceaușescu*" - *Rumänien und seine nationalen Minderheiten zwischen 1965 und 1989* (p.283-370); V. *Ausblick - Rumänien seit dem Dezember 1989* (p.373-495).

Se poate ușor sesiza faptul că Othmar Kolar nu a recurs întâmplător la această periodizare. Legînd istoria minorităților naționale din România de evoluția politică generală a țării în perioada amintită, autorul găsește mai ușor răspunsuri la probleme destul de complexe. Amintim aici, de pildă, *situația economică a minorității maghiare și germane din Transilvania în anii 1918-1938* (p.128-147), *politica față de populația evreiască în anii 1937-1944* (p.193-200), sau *politica față de minoritățile naționale în anii 1948-1952* (p.243-262), *1952-1965* (p.273-279) și *1965-1989* (p.340-370).

Othmar Kolar are marele avantaj de a observa și analiza "din afară" diverse evenimente istorice cu repercursiuni importante asupra climatului raporturilor dintre majoritatea română și unele minorități. Acest lucru este mai ales valabil pentru capitolele *Formarea României Mari (Die Entstehung Groß-Rumäniens)* (p.29-44); *Administrația românească și minoritățile (Die rumänische Verwaltung und die Minderheiten)* (p.86-100); *Regiunea autonomă maghiară (Die Autonome Magyarische Region)* (p.268-272); *România și Ungaria. Emigrarea evreilor și germanilor. Țigani (Rumänien und Ungarn. Die Auswanderung der Juden und Deutschen. Die Roma)* (p.362-370). Nu înseamnă însă că autorul se ferește să ia atitudine în probleme controversate și, aparent, străine de subiectul cercetării. De pildă, recunoscînd faptul că în raporturile dintre românii și maghiarii din Transilvania factorul istoric mai joacă un rol important - acesta se regăsește, de pildă, și în disputele referitoare la "drepturile istorice asupra Transilvaniei" -, el consideră că "teoria

migraționistă", conform căreia românii ar fi venit în Transilvania abia din secolul XIII, este puțin plauzibilă (p.15-18). De asemenea, pentru a oferi cititorului o imagine cât mai completă asupra situației naționalităților Transilvaniei în anul constituirii României Mari (1918), Othmar Kolar se oprește îndelung, în *Introducere* la prima parte a lucrării (p.15-28), asupra politicii naționale a nobilimii maghiare, în secolul XIX și începutul secolului XX, în teritoriile locuite în majoritate de nemaghiari (români, slovaci, germani, sârbi etc.), rezumînd: "Die Quintessenz ihrer Politik (a clasei dominante politice maghiare, n.ns) war die Sicherung ihrer wirtschaftlichen und politischen Dominanz. Und eines der Mittel, durch das sie dieses Ziel erreichen wollten, war eine möglichst rasche Magyarisierung der Nationalitäten" (p.25).

Pe de altă parte, autorul stăruie îndelung asupra unor probleme de istorie contemporană a României, aflate în indispensabilă legătură cu soarta unor minorități și, din diverse motive, foarte puțin cercetate de către istoricii români. Ne gândim mai ales la capitolul *România și holocaustul (Rumänien und der Holocaust)* (p.188-201). Lectura atentă a acestei părți a lucrării ne convinge că perioada dintre 1938 și 1944 constituie una dintre cele mai complexe și tragice etape din istoria contemporană a României. De aceea, ni se pare oportună continuarea cercetărilor, mai ales în arhivele din România. La aceasta, s-ar adăuga istoria și situația țiganilor, asupra cărora, din lipsă de informații, autorul nu insistă (p.200-201, 474-478).

Chiar și cea mai atentă lectură a cărții prezentate oferă foarte puține posibilități de a face și unele observații critice. Ne-am referi, de aceea, mai degrabă la unele doleanțe.

În analiza politicii oficialităților față de minorități și situația acestora Othmar Kolar recurge deseori la comparații între diferite zone geografice ale României, atrăgînd atenția asupra similitudinilor și particularităților. Credem că lucrarea ar fi avut însă și mai mult de câștigat dacă autorul ar fi apelat mai des și la comparații cu țările vecine, confruntate dacă nu cu probleme identice atunci cel puțin asemănătoare.

Accentul cercetărilor nu cade pe întreg teritoriul României, așa cum ar reieși din titlu, ci asupra Transilvaniei. Autorul preferă această regiune nu numai din cauza procentului mai mare al minoritarilor în comparație cu alte zone ale României, dar mai ales "din cauza actualității acestei teme" ("wegen der Aktualität dieses Thema") (p.10). Este analizată în special istoria și situația actuală a minorităților maghiare, germane și evreiești, în timp ce ucrainenii, bulgarii, turcii, sîrbii și rușii se bucură de o mai mică atenție.

Conform lui Othmar Kolar, România a devenit după 1918 "un stat multinațional" ("multinationaler Staat") (p.9). Este cazul să ne întrebăm de ce doar după alipirea Transilvaniei, Banatului, Bucovinei și Basarabiei. Este cunoscut doar faptul că și pînă la începutul primului război mondial pe teritoriul de atunci al României au fost prezente cîteva minorități etnice (evrei, ceangăi, țigani, turci, bulgari și tătari). Pe de altă parte, din cîte știm, în literatura de specialitate istorică și de drept internațional nu s-a ajuns la consens în legătură cu sensul termenului "stat multinațional". De aceea, cititorul ar fi avut doar de profitat dacă autorul specifica ce înțelege personal prin acesta.

Desigur, într-o lucrare de astfel de proporții se pot strecura și unele inexactități. Astfel, vorbind despre situația evreilor din România după 22 iunie 1941 și pînă la intrarea Transnistriei sub administrație românească, Othmar Kolar amintește de încercările autorităților române de a-i expulza pe evreii basarabeni *peste Nistru*. Dezacordul cu Berlinul în

această chestiune a condus la semnarea unui acord temporar cu Germania prin care România se obliga să "nu mai expulzeze evrei *peste Bug*" (p.198, subl.ns.) (p.198).

În cazul cărții pe care o prezentăm, astfel de erori sînt însă extrem de rare și nu afectează calitatea deosebită a lucrării. De aceea, sîntem îndreptățiți să considerăm cartea lui Othmar Kolar o importantă contribuție nu numai la cunoașterea istoriei și situației minorităților naționale, dar și a istoriei contemporane a României.

Flavius Solomon

Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, traducere de Marian Ștefănescu, București, Editura Humanitas, 1993, 384 p.

Istoria interbelică a României a fost timp de decenii, sub regimul comunist, mai mult ocultată decît studiată. Cei care aveau pregătirea necesară pentru înțelegerea și scrierea istoriei, adică istoricii, nu puteau să o facă decît cu prețul compromisului. Unii, cei mai mulți, au făcut acest compromis, într-o mai mică sau mai mare măsură, renunțînd la deontologia profesională, în timp ce alții, puțini, s-au "refugiat" în domenii "neutre" ale istoriei noastre: istorie economică, aspecte politice mai puțin fierbinți, relații internaționale (legate, în special, de activitatea lui Nicolae Titulescu și de Liga Națiunilor) etc.

În acest context, istoria Mișcării Legionare a constituit un subiect *tabu*, ocolit de istoricii români. Cei care s-au apropiat de biografia ei au fost "istoricii oficiali", în special de la Institutul de Istorie a Partidului Comunist Român. Încununarea "strădaniilor" acestora a fost cunoscuta lucrare a lui Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*, București, Editura Politică, 1971 (cu reeditări). Aceasta este însă inutilizabilă, întrucît nu poate oferi nici măcar o simplă familiarizare cu fenomenul în discuție. Un exemplu de cum nu trebuie scrisă istoria.

În condițiile în care percepem corect realitățile din România anilor 1945-1989, înțelegem de ce, totuși, cele mai cuprinzătoare și mai echilibrate lucrări referitoare la extrema dreaptă românească în general, și la Mișcarea Legionară în special, au fost scrise în străinătate, de istorici străini. Alături de cartea lui Francisco Veiga, de un bun nivel științific sînt lucrările lui Hans Rogger și Eugen Weber, *Dreapta europeană. Profil istoric* (1965; în traducere românească la Editura Minerva, 1995), cu un capitol referitor la dreapta românească; Armin Heinen, *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem der internationalen Faschismus*, Südosteuropäische Arbeiten, München, 1986, operă ce ar merita să fie tradusă; Nicholas Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, București, Editura Hasefer, 1996.

Rezultat al celor opt ani ce cercetări, lucrarea lui Francisco Veiga a fost publicată pentru prima dată în 1989, la Barcelona. Ea a constituit subiectul tezei sale de doctorat, la care s-au adăugat unele adnotări ulterioare. Datorită faptului că în anii '80 - perioadă în care lucrarea a fost concepută - situația politică din România nu permitea documentarea cercetătorilor străini în arhivele noastre, autorul a apelat la bibliografia, consistentă, care exista în Vest și la sursele diplomatice accesibile în același spațiu. De asemenea, a utilizat mărturiile verbale ale unor foști militanți sau simpatizanți ai Mișcării Legionare. Francisco

Veiga este primul autor, după cunoștința noastră, care a apelat la istoria orală pentru reconstituirea istoriei Mișcării Legionare.

După o succintă radiografiere a societății românești din anii imediat următori primului război mondial (p.17-40), Veiga intră în miezul problemei, schițând liniile de conduită ale dreptei românești din faza ei grupusculară (1920-1922). El își construiește cartea în jurul personalității lui Corneliu Z. Codreanu, întrucât acesta, personaj charismatic, cu simț organizatoric, cu unele idei originale, a devenit, încă din anii studenției, unul dintre polarizatorii naționalismului românesc. Analistul spaniol vede *Originea unei noi drepte românești* (titlul unui capitol) în anii 1923-1927, perioadă în care s-au pus bazele a ceea ce avea să devină Legiunea Arhanghelului Mihail, în care un rol important l-au avut - alături de Codreanu - Ionel Moța, Ilie Gâmeață, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici și Tudor Popescu, așa-numiții "văcăreșteni"

Anii 1928-1930 au reprezentat "trambulina" Legiunii, ani care s-au suprapus primei părți a guvernării țărăniște și debutului mării crize economice. Pentru legionari, au urmat "anii eroici", ai campaniilor agrare. 1933 a fost anul afirmării în politica de stat, anul în care Legiunea s-a implantat puternic în București, beneficiind de aportul unui grup aristocratic, al unui grup macedonean și, fapt deosebit de important, al grupului de tineri intelectuali din jurul revistei "Axa". Rîndurile militanților legionari au crescut în mod constant, pînă în 1937, cînd a cunoscut un salt cantitativ, de la 12000 de cuiburi în ianuarie, la 34000 spre sfîrșitul anului (p.231). Impactul Legiunii în mediul românesc a fost deosebit de puternic. La fel ca și în celelalte țări europene, unde s-au manifestat mișcări de extremă dreapta, legionarismul a reprezentat o speranță pentru largi categorii de oameni, de proveniență socio-profesională diversă. Ajunsă a treia forță politică a țării, după numărul de voturi obținut în ultimele alegeri libere ale perioadei interbelice, Legiunea avea să fie decapitată în anii 1938-1939 pentru ca - cine ar fi crezut - să ajungă la guvernare pentru cîteva luni (14 septembrie 1940- 23 ianuarie 1941) alături de generalul Antonescu.

În *Reflecție panoramică*, dezbătînd substanța Mișcării Legionare, Veiga consideră că "este lipsită de importanță o discuție gratuită despre gradul în care Legiunea/Garda de Fier poate sau nu să fie considerată «pur» fascistă" (p.318). Situată la extrema dreaptă a scenei politice românești interbelice, Legiunea este încadrată de autorul spaniol în spațiul fascismului, ideologie văzută ca "o plantă încărcată cu flori diferite" (p.319).

Profesorul barcelonez nu împărtășește viziunile mecaniciste, care descriu Mișcarea Legionară drept un calc perfect al nazismului german sau al fascismului italian. După propria-i mărturisire, a încercat să depășească planurile rigide, recuperînd acel punct de vedere care prezintă fascismul drept un cameleon politic capabil să adopte culorile terenului pe care se deplasează. Este pusă în discuție imaginea rudimentară, vehiculată în România de regimul comunist (și postcomunist am adăuga noi), precum că Legiunea ar fi fost "coloana a cincea" a nazismului în România. Or, în privința acestui punct, la fel ca alți specialiști occidentali, el susține - construcțiile și concluziile lucrării o demonstrează - că "legionarismul" a fost un fenomen politic sută la sută românesc" (p.10).

Lucrarea este completată printr-un număr substanțial de hărți și grafice, referitoare la originea geografică a primilor adepți ai lui Codreanu, la palmaresul lor electoral, la numărul militanților legionari între 1927-1937, la componența socială a unor grupuri legionare etc.

Bazată pe metoda modernă a analizei istorico-sociologice, și nu pe însușirea unor fapte sau pe declarațiile justificatoare/incriminatoare, chiar dacă cu unele inexactități sau deformări ale realității (cum ar fi, spre exemplu, "integrarea" lui N. Iorga în P.N.Ț., când se știe că, de fapt, istoricul a avut propriul partid, chiar dacă s-a aliat, din varii motive, cu unele sau altele dintre forțele spectrului politic românesc), lucrarea lui Francisco Veiga este un pas spre înțelegerea unui fenomen controversat, atât de discutat, dar nu studiat, și, totuși, atât de puțin cunoscut, cum este cel al Mișcării Legionare.

Dorin Dobrinco

Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1993, 381 p.

Lucrarea Katherinei Verdery încearcă o evaluare a felului în care intelectualitatea românească din anii "Epocii de Aur" a înțeles să se raporteze la unul din reperele tradiționale din biografia unei elite est-europene: *identitatea națională*, și felurile moduri în care ea a fost înțeleasă. De fapt, autoarea se arată interesată de maniera în care intelectualul a răspuns ori nu "ofertei" naționaliste a regimului de atunci: unde găsim motivațiile *compromisului* și în ce forme s-a întrupat *rezistența*? Plecând de la o trăsătură definitorie a socialismului - maximizarea puterii alocative a statului într-o economie de lipsuri - Katherine Verdery își asumă riscul de a propune imaginea unei vieți culturale marcate de obsesia resurselor financiare, de competiția dintre "patrioți" și "sincroniști". Prin echidistanța pe care și-o propune față de cele două grupări cultural-politice, autoarea crează, poate involuntar, impresia că singura rațiune de a fi a oricărui intelectual român era aceea de a curta asludu autoritatea remunerativă a statului. Prin "tăcerile" pe care și le impune, lucrarea formulează axioma unei culturi absolut clientelare, trăind *pentru* resurse și nu *din* acestea. Potrivit Katherinei Verdery, protocronismul ar fi fost un curent cultural apărut ca *proiect autonom* al intelectualilor români. Schițat în ideea unei aderări interesate la noua politică a lui Ceaușescu, el ar fost însușit ulterior de propaganda partinică. Această situație ar justifica, în concluzie, termenul "producător de cultură" pe care K. Verdery îl preferă celui de "intelectual". Nu ar fi existat, deci, decît "vînzători de cuvinte" remunerați în funcție de gradul de conformare al "produsului" la matricea ideologică a sistemului. K. Verdery crede că reacțiile legate de excesul protocronist nu ar contura o opoziție principială ci doar o *facțiune rivală*, impulsionată de aceleași motivații remunerator-promoționale.

Este, într-adevăr, protocronismul, o inițiativă a intelectualilor români, o deliberată și degradantă speculare a veleităților voievodale ale Conducătorului? Citind documentele de partid - care asimilează actul cultural ideologiei - am înclina mai degrabă spre logica represivă a sistemului interesat de producerea și reproducerea discursului puterii, a puterii însăși. Noua ideologie națională nu era decît o formă de mobilizare a maselor prin intermediul unei elite intelectuale însărcinate cu redescoperirea continuă a unor reprezentări-standard ale națiunii. Utilitatea ei se rezumă în fond la ideea de a insinua perceperea ordinii partinice drept singura posibilă, absolut previzibilă, nicidecum revocabilă. În așteptarea *fericirii* făgăduite de marxism comuniștii păreau să se mulțumească acum cu *hucuria* de a fi român. Problema identității naționale fiind, de regulă, și o problemă de *limite*, acest aspect este absolutizat pentru a se preschimba într-o tehnică de *de-limitare* atât față de Apus

cît și de Răsărit. Identității noastre i se atribuia, deci, un caracter normativ și mai ales *prohibitiv* din perspectiva sincronizărilor europene.

Simbologia națională este brutal identificată cu o realitate ideologică pe care, evident, nu o putea semnifica în mod veridic. Națiunea, o finalitate a proiectului marxist? Sfirșitul "național" al marxismului? În această relație este dificil să identificăm *semnificatul* și *semnificantul*. Nu se discuta oportunitatea politică și intelectuală a unui asemenea demers, ci doar cîmpul lui de aplicare - națiunea. Nu se punea problema conformării proiectului la realitatea obiectivă ci totul se rezolva prin exaltarea națiunii ca formă de validare apriorică a reușitei acestuia. Fluiditatea discursivă a regimului formula *reprezentări* legate nu de actualitatea națională ci de *ideea* de națiune, o altă națiune însă, cu o biografie selecționată și deci, "sănătoasă". Dezbaterea identitar-legitimantă din cultura română era, la rigoare, o modalitate de *racordare* a specificității naționale la politica autarhică la care Ceaușescu se abonase. Exacerbarea protocronistă a particularismelor românești revendica primordialitatea istorică și culturală a unor creații și gesturi lipsite de confirmări valorice în spațiul extraromânesc. Era, deci, prioritar doar prin specificitate, mai bine zis prin originalitatea, evident, neimitabilă a oricărui anonim. Acceptînd ipoteza Katherinei Verdery - a unui protocronism spontan - ar însemna să admitem faptul că intelectualii ar fi fost într-adevăr capabili să influențeze politica regimului. Privind retrospectiv, acest lucru pare greu de crezut... Întrucît comunismul românesc s-a menținut, pînă la sfirșit, în limitele ordinii totalitare. Cele petrecute în "țările-surori" - emergența societății civile, schițarea unui început de dialog cu puterea, ambele specifice vârstei posttotalitare a comunismului - nu au avut nici o replică românească. În cazul nostru, partidul putea să *dispună* fără ca societatea românească să aibă vreodată șansa de a *propune*. Originile exclusiv intelectuale ale protocronismului sînt o ipoteză nu tocmai ușor de acceptat.

Ne mărginim să punem cîteva întrebări pe care le-am dori echivalente cu tot altele răspunsuri. Era Partidul dipus - în contextul economiei de lipsuri pe care autoarea își întemeiază, de altfel, afirmațiile - să acorde fonduri și spațiu editorial celor care și-ar fi permis să relativizeze adevărul oficial printr-un contradiscurs coerent? Am reproșa Katherinei Verdery modul în care înțelege să privilegieze relația economie-cultură igonorînd elementul esențial: ideologia. Ideologia națională - în care și protocronismul era cooptat - dă măsura bigotismului leninist și antireformist materializat, chiar și în anii '80, în primatul *politicului* asupra *economicului*. Problema culturii noastre nu era una *bugetară* (K. Verdery) ci una *ideologică*: stipendierea ca formă de condiționare și coerciție. A obține fonduri însemna, în primul rînd, să "treci" de cenzură.

Cum putem înțelege anti-protocronismul? O contra ofertă de conjunctură făcută puterii sau chestiune de etică profesională? Dacă acceptăm ideea competiției pentru resurse, ar trebui să-i atribuim aceleași rațiuni pecuniare și să excludem din start scrupulele inerente verticalității morale a unui intelectual. Cît de reală putea fi competiția dintre protocronism și anti-protocronism? De vreme ce primul era proiecția cultă a strămoșismului oficial, care mai era șansa "moderniștilor"? Dimpotrivă, credem că singura concurență viabilă avea loc în afara segmentului protocron al culturii noastre. Am fi înclinați să credem că așa-zisa confruntare - "tradiționaliști" contra "cosmopoliți" - se rezuma de fapt la dilema aderării sau nonaderării la protocronism. Evitînd proximitatea politicului, intelectuali de marcă au putut restitui conștiinței noastre importante segmente temporale și ideatice ale culturii naționale. "Cultura alternativă" (Adrian Marino) s-a menținut ca urmare a tendinței de

autodefinire prin contrast a protocronismului. Perpetuarea polemicii a însemnat, în cazul de față, consolidarea involuntară a preopinentei "sincronist" deși în nenumărate rînduri polemica de idei involua spre una de persoană. Disputa trebuia să se desfășoare în limitele verbiajului dominant astfel încît "cosmopolitul" să colaboreze la propria-i înfrîngere. Acesta este un alt motiv pentru care dezbaterii deschise și... regizate i s-au preferat tăceri demonstrative - ignorate de autoare - și creații pe măsură.

Față de fundamentul teoretic suficient de coerent al protocronismului gruparea opusă semnifica mai mult o *atitudine* și nu un curent cultural propriu-zis, o disociere tacită și nu o critică fățișă, de altfel imposibilă. Așa cum nu toate *autoritățile* culturale ale vremii erau "creații" ale sistemului, tot astfel, nici antiprotocronismul nu se poate identifica decît, cel mult simbolic, cu *anticeaușismul*. Antiprotocronismul a fost o frondă implicită, livrescă, a "ortodoxiei" profesionale, o metodă de a *ocoli* discursul prevalent.

Cît despre protocronism, acesta rămîne ipostaza savantă și consolatoare a capitulării, o încercare de a salva aparențele de probitate morală și profesională, de autopersuadare pe filieră sentimental-patriotică. Valențele propagandistice pe care le-a dovedit, au transformat acest curent cultural într-un simplu act de supunere, într-o modestă categorie a ideologiei dominante. A fost o derizorie concensionare a monologului prezidențial în interiorul căruia, cîțiva intelectuali căutau să convingă și să se autoconvingă de moralitatea demersului lor patriotic-tradiționalist. Faptul că autoarea își propune, totuși, o oarecare echidistanță este semnificativ mai mult dintr-o perspectivă antropologică decît istorică. În ce ne privește, memorialistica vremii (David Prodan etc.) ar putea reda poate mai convingător atmosfera acelor ani.

Andi Mihalache

G. Andreescu, *Naționaliști, antinaționaliști...*, Iași, Editura Polirom, 1996.

Recenta carte a lui G. Andreescu conține și o indicație în subtitlul *O polemică în publicistica românească*, polemică însă incompletă prin refuzul lui O. Paler de colaborare la acest volum ce este considerat, la fel ca întreaga polemică, a fi unul pe tema "naționalismului" (p.7). Au fost adunate eseuri tributare clipei, cu toate că trecerea de la articol la carte nu e tocmai ușoară.

Polemica a fost declanșată de G. Andreescu, printr-un articol publicat în iunie 1995 (*Privirile îndreptate spre Republica Moldova ori spre Ungaria?*) în care se făceau precizări asupra studiului *Relațiile dintre România și Republica Moldova*, ultimul privit în general cu reticență (p.50). O lună mai târziu Al. Paleologu se simte obligat să răspundă (*Pacta sunt servanda...*). Ultimului i se alătură și O. Paler, iar apoi intervin și alți intelectuali, totul degenerînd într-o "multiplă polemică" (D. Oprescu) căreia G. Andreescu îi va pune capăt exact un an mai târziu. De remarcat că întreaga polemică e sincronă cu neo-cioranismul lui H.-R. Patapievici. Ambele dezvăluie la o privire mai atentă chipul intelectualului clasic atent la viața cetății și care, fără strictă specializare (ce pentru unii e singura aptă a conferi autoritate și prestigiu), își depășește competențele pentru a se amesteca în lucruri care aparent nu îl privesc, dar care, pentru a fi împlinite, cer o trăsătură destul de rară: îndrăzneală¹.

Principalii protagoniști ai acestei polemici sînt G. Andreescu și Al. Paleologu. Ultimul ne încîntă cu suplețea limbajului său colorat și personal, dincolo de care întrevădem acceptarea unui naționalism temporar, non-pasional, justificat în cazul țărilor în care comunismul a extirpat memoria oamenilor (p.65-66). Distinge nu între un naționalism bun și unul rău, ci între unul rău și altul necesar, aducînd în discuție și opiniile lui J. L. Goff. Se manifestă ca un "eurosceptic" (D. Oprescu) ce nu poate uita merite ce revin românilor (p.26).

Prin contrast, G. Andreescu e rece ca metodologie a expunerii (cu excepția eseului *Subiectiv, despre identitatea națională*) și manifestă o stăpînită deschidere spre interdisciplinaritate. Surprinde diferențele dintre naționaliști și ultranaționaliști (p.41), precum și cele trei "vicii" ale discursului primitiv: idealizarea istoriei, propagarea clișeeleor antioccidentale și ruperea legăturii cu problemele realului (p.42-48). Înainte de 1989 G. Andreescu se entuziasma în fața valorilor interbelice (p.167-169), dar după această dată, cînd presiunea asupra majorității a scăzut, orice exaltare naționalistă i se pare nejustificată, fiind de cultivat simbolurile unor valori comune (Strasbourg, Bruxelles) și nu ale dramelor ce despart națiuni (Ip. Trăznea) (p.48). Marginalii etnici și sexuali (p.94-97) sînt și ei surprinși. Portretele făcute lui Al. Zub, Al. Paleologu, A. Blandiana (p.183-185) ne arată că omul nu poate fi scutit de biografie.

Incompatibilitatea lecturilor le prilejuiește celor doi principali protagoniști ai polemicii să ceară din partea celeilalte părți clarificări în cascadă. Cei citați de Al. Paleologu sînt considerați fie irelevanți, într-o astfel de dezbateri, fie prea largi². Într-un interviu, Al. Paleologu lămurește preferința pentru anumiți autori: "( ) Dar n-am curiozitatea să citesc. Și nu o am fiindcă am îmbătrînit, fiindcă să-i citesc pe autorii mei și să-mi restrîng la cei cîțiva referințele principale"³. G. Andreescu cunoaște principalele orientări și specialiști în problematica naționalismului (p.145), reproduce cîteva definiții deosebit de sugestive ale naționalismului: E. Gellner (p.101) și T. Naim (p.104). Insistă asupra opiniilor lui B. Anderson în explicarea apariției statului-națiune, deși opiniile ultimului, la fel ca și cele ale lui E. Gellner, sînt singulare⁴.

G. Andreescu conturează și un profil al intelectualului în fața căruia exigențele sînt dramatice (p.136), iar inteligența lecturii nu mai este suficientă (p.137). Admite că poate greși: "am greșit deci dacă demonstrația mea anterioară a pîrut o invitație pentru uitarea trecutului" (p.142). Acceptă că dreptatea poate fi și de partea celui care polemizează: "(...) dar, dincolo de conjunctură, Domnul Paleologu are dreptate".

Ideea de națiune revine frecvent și în dezbaterile din Europa apuseană, iar dacă ar fi să-l cităm pe Denis de Rougemont ea este una din cele trei "maladii" de neomis într-o definiție a Occidentului: Pasiunea, Revoluția, Națiunea⁵. Pentru a da un exemplu, intelectualii germani nu s-au împăcat cu ideea de națiune. Și la români evoluția istorică a împiedicat dezvoltarea unui "patriotism constituțional" (J. Haberman)⁶, astfel încît în România, la fel ca în estul postcomunist, naționalismul e în mare vogă. Unii consideră că în timp ce Europa de Vest se îndreaptă spre secolul XXI, cea de est se reîntoarce la secolul al XIX-lea. Nu doar între români părerile sînt împărțite: pentru P. Glot, la sfîrșitul secolului XX statul național e depășit din punct de vedere economic, ecologic și militar și cultural⁷; pentru R. Dahrendorf nu există semne care să arate că statul național ar fi inutil⁸.

Cei ce intervin în polemică fie că doar fac considerații asupra ei, fie că aduc idei în plus, contribuie la clarificarea unor aspecte. Astfel, în opinia lui D. Vighi "polemica e fără

subiect pentru că nu se întîlnește" (p.48), în timp ce, pentru G. Adameșteanu și A. Blandiana e inutilă. L. Ulici admite două discursuri paralele, două feluri de retorică, dar polemica i se pare serioasă, singura de altfel în publicistica noastră (p.73-74). O delimitare rigidă între un discurs logic (G. Andreescu) și altul retoric, un apel la metafore (Al. Paleologu, O. Paler) nu credem că se poate face, deoarece blestemul metaforei urmărește însuși procesul de constituire a logicii. Pentru unii gînditori vorbirea obișnuită este inexactă. Ea își poate cîștiga precizia... numai prin metafore. L. Ulici observă relativa singularitate a opiniilor lui G. Andreescu (p.78), însă, ca o paranteză, însăși diplomația română pare a urma pas cu pas multe din ideile sale.

L. Andreescu încearcă să ne convingă de puterea științifică a SUA, în dezacord cu ideile lui O. Paler, însă dintotdeauna cele mai importante note de călătorie le-au alcătuit tot scriitorii, prin apetența lor de a surprinde ineditul, ce se împacă mai puțin cu veridicitatea statisticii precumpănitoare pentru istoric și sociolog. În sfîrșit, G. Pruteanu, într-o recenzie făcută cărții asupra căreia și noi ne oprim, respinge calea de mijloc, poziția de timp împăciuitoare⁹. Se află în imposibilitatea de a deosebi o tabără învingătoare "dar opiniile exprimate (pe piste ce-i drept mai mult paralele decît coliniare) sînt rezonabile și etanșate"¹⁰.

Cît s-a putut "topi" din această carte se poate vedea în rîndurile de mai sus, însă a continua aglomerarea dincolo de un anumit punct nu credem că e indicat. În lumea de azi teme precum naționalismul au doar o semnificație secundă, iar tragedia românilor e că au avut o cultură întemeiată doar pe acest discurs (p.177). Soluția credem că o oferă K. Verdery, în finalul prestigioasei sale lucrări: a reduce ideea națională la proporții convenabile, făcînd eforturi de a întrerupe (sau măcar spunem noi de a tempera) discursul despre națiune, împletindu-l cu discursuri convingătoare despre pluralism și democrație¹¹. Întreaga polemică e și o firească "ceartă între generații" marcată și de stridentă supărătoare ce ar fi trebuit evitate (p.149, 182, 186), așa cum ne îndeamnă F. Braudel: "orice poziție istorică (și nu doar, adăugăm noi) mi-a părut întotdeauna acceptabilă, numai să nu excludă alte poziții". S-a spus că o dispută care nu e fără ieșire e o dispută fără importanță (P. Valery), deoarece adevărul e unul, iar eroarea e multiplă și tocmai pentru că primul e deschis, de nedefinit și imposibil de întemeiat, avem singura garanție că nu vom putea asista niciodată la încheierea dezbaterii dintre oameni.

Calitatea cititorului (urmînd celebrul aforism al lui Goethe) e hotărîtoare în lectura cărții cu precizarea aceluiași că progresul cunoașterii nu-l poate împiedica decît rigiditatea ideilor și conceptelor. În ultimă instanță, a pregăti viitorul nu înseamnă decît a crea prezentul, iar ceilalți compatrioți pot trăi sănătoși și "prin întrebările ce și le pun acești oameni aleși, care, asemenea lui Parsifal, pătimesc pentru lenea noastră spirituală" (M. Eliade).

Fie că ne conving în întregime, fie că ne stîrnesc uneori nedumeriri și obiecții, autorii au încercat a descifra prezentul sub aspectele sale incoerente și limbajul său contradictoriu. Polemica își are rolul ei, fiindcă "un gînd care nu este prilejuit, deci determinat de altceva decît de pura dorință de a gîndi este inutil și indiferent" (G.Liiceanu)¹².

I Pentru a absolutiza această idee, uneori fără îndrăzneala acestor se produc schimbări majore: în 1990 în procesul unificării germane atitudinile neclare și sceptice ale intelectualilor predominau față de faptele de curaj și atitudinile constructive (R. Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, Ed. Humanitas, 1993, p.115).

- 2 G. Pruteanu în recenzie pe care o face întregii cărți, recenzie purtând titlul *Avatarurile naționalismului "bun"*, în "Dilema", nr.210, 15-21 noiembrie 1996, p.13.
- 3 Interviu e consemnat în revista "Viața Românească", nr.7-8, 1995, p.25.
- 4 B. Anderson consideră naționalismul un "artefact cultural și o patologie a dezvoltării lumii" (C. Turliuc, *Naționalism și etnicitate. Considerații istoriografice și metodologice*, în *Istoria cu lectură a lumii*, coordonatori G. Bădărău, L. Boicu, L. Nastasă. Iași, 1994, p.434). Același B. Anderson apare foarte des citat și de K. Verdery. Ca o curiozitate un autor omonim E. N. Anderson stă la baza opiniilor despre naționalism alui K. Popper.
- 5 Apud D. Petrescu, *Tentațiile anonimatului*, Ed. Cartea Românească, 1990, p.43.
- 6 E interesantă și distincția dintre naționalism și patriotism a lui L. Ulici (p.176). S. Antohi, urmărind evoluția istorică, constată eșecul dezvoltării unui "patriotism constituțional" și e dezamăgit de faptul că intelectualii nu au avut o atitudine mai bună decât politicienii (S. Antohi, *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Ed. Litera, 1994, p.276-277, nota 31).
- 7 R. Dahrendorf, *op. cit.*, p.115.
- 8 *Ibidem*, p.116.
- 9 G. Pruteanu, *op. cit.*, p.13.
- 10 *Ibidem*.
- 11 K. Verdery, *Compromis și existență. Cultura română sub Ceaușescu*, Ed. Humanitas, 1994, p.318.
- 12 G. Liiceanu, *Filosofia între sistem și fragment*, studiu introductiv la volumul *Filosofia artei*, de F.W.J. Schelling, p.41.

Daniel Nazare

"Meridian", Revistă de informație, opinie și comentarii, volumul I, numărul 4, noiembrie-decembrie 1991, 88 p.

Revista al cărei director este Dorin Tudoran și-a consacrat numărul 4, pe noiembrie-decembrie 1991, textelor referitoare la naționalism, temă de actualitate, mai ales pentru spațiul central și est european. După mai mult de 70 de ani în cazul zonei în care a ființat ex-U.R.S.S. și aproape 50 de ani în cel al celorlalte state central și est-europene, naționalismul a reînviat cu o putere care a surprins pe cei mai mulți analiști. Însă, resurecția naționalismului în spațiul ex-comunist nu ar fi trebuit să surprindă. Dispariția sentimentelor naționaliste a fost drapată, în așa-zisul umanism comunist, în internaționalismul proletar. În realitate, în toată perioada comunistă a existat un naționalism vizibil, chiar exacerbat.

Originile naționalismului în spațiul U.R.S.S., spre exemplu, pot fi cu ușurință găsite în ideile lui Stalin referitor la construirea "socialismului într-o singură țară", opusă viziunii lui Troțki, a "revoluției mondiale". Deși, oficial, era o uniune cu republici egale în drepturi, în fapt, Uniunea Sovietică a fost dominată de velico-ruși. Stalin, gruzin ca naționalitate, a avut toate complexele perifericului și, de aceea, a încercat să fie mai rus decât rușii. Astfel se și explică apelul său, în anii celui de-al doilea război mondial, când armatele germane ajunseseră la porțile Moscovei, la spiritul național, la mândria rușilor. Comunismul a făcut uz de sentimentul național velico-rus pentru apărarea a ceea ce se numea *Mati Rossia* (Maica Rusia) sau *Balșaiia Rossia* (Rusia Mare). Naționalismul velico-rus va îmbrăca astfel o nouă haină, cea a național-comunismului. Aplicându-se cu precădere statelor cu evidentă majoritate națională, care au cunoscut comunismul, sintagma amintită se poate utiliza și pentru

spațiul ex- U.R.S.S. În ceea ce privește celelalte state comuniste, naționalismul s-a manifestat cu mai multă sau mai puțină vigoare, în funcție de tradițiile sale sau de obediența față de Moscova. Cazul românesc este cel mai la îndemână pentru a exemplifica. După o perioadă de reprimare a sentimentelor naționale în anii '50, "obsedantul deceniu" pentru români - exprimarea unor opinii naționale(-iste), rostirea unor poezii ori simpla fredonare a cântecelor naționale erau considerate delict grave și, în consecință, erau pedepsite cu ani grei de închisoare - s-a ajuns în anii '60 la recuperarea unor aspecte ale naționalismului românesc interbelic. Astfel, avea să se ajungă, treptat, la un naționalism caricatural, în care intoleranța față de celălalt (ceilalți) friza absurdul.

Educația "patriotică" însușită de către populațiile fostului spațiu comunist central și est-european, dar cu valabilitate și în alte spații continentale, a dus la o completare a ceea ce s-a numit, cu mândrie, "omul nou". Un "om nou" care nu înțelege alteritatea decât ca o amenințare la adresa sa ori a grupului căruia îi aparține. Are putere de circulație definiția germană a națiunii, văzută ca un organism biologic, vehiculându-se mistică sîngelui, a purității etnic-rasiale. Traumatizate, națiunile central și est-europene își caută un viitor, care, totuși, nu se știe cum va fi.

Articolele cuprinse în numărul 4 al revistei "Meridian" sînt inegale ca valoare și ca interes pentru noi. Unele, însă, ne-au reținut atenția în mod deosebit. Vladimir Bukovsky, personalitate majoră a disidenței din ex-U.R.S.S., profesor la Cambridge, a realizat o analiză a puciului de la Moscova din august 1991. În articolul *Trei zile care au zguduit lumea* (p.3-5 și 48-51), în urma unei analize a faptelor care dovedește o logică foarte fină, Bukovsky opinează că încercarea de lovitură de stat din august 1991 a fost un scenariu pus la punct de Gorbaciov. O încercare a acestuia de a-și prezerva puterea, de a menține existența U.R.S.S., în urma convingerii că fără o lovitură de forță aceasta se va dezintegra. Analiza logică a autorului trebuie însă confirmată sau, de ce nu, infirmată de istorici în urma cercetării arhivelor și mărturiilor participanților. Ne exprimăm însă îndoiala că aceasta se va produce prea curînd.

Vladimir Tismăneanu, în *Fantasmele dorinței* (p.6-7), exprimă opinia că, după prăbușirea comunismului, națiunile Europei Răsăritene sînt departe de asumarea lucidă a trecutului lor. Memoria acestor națiuni este încă "bîntuită de visele neîmplinite ale unei imposibile grandori precum și de imaginile terifiante ale unor presupuse comploturi distructive menite să le destrame existența". Evident că, după dispariția comunismului și a miturilor acestuia - egalitate, viitorul asigurat și luminos -, noi mituri mai noi sau mai vechi tind să se instaleze pe locurile rămase vacante. Politologul Vladimir Tismăneanu este îndreptățit să așeze între acestea pe cel al "națiunii omogene și organice, bazată pe comunitatea de sînge, religie și destin".

De un bun nivel intelectual este articolul *Naționalism și anti-patriotism* (p.8-10), semnat de Dan Oprescu. Donnia sa socoate resurecția naționalismului în Estul Europei și în ex-U.R.S.S. ca o necesară compensație ideologică pentru multiplele frustrări de sorginte economică care s-au abătut asupra populației din această regiune. Naționalismul est-european sau post-comunist este văzut ca "o boală a copilăriei capitalismului". În ceea ce privește naționalismul românesc post-ceaușist, acesta este, în linii generale, moștenitorul naționalismului dejist sau ceaușist, ori, numit altfel, al național-comunismului.

Agnes Heller și Ferenc Feher, în *Sfîrșitul Marelui Experiment. După revoluția sovietică*, opinează că, odată cu moartea comunismului, coșmarul totalitarismului a luat

sfirșit. Ideea de bază a comunismului și care asigura succesul său, subjugarea altor ființe, de multe ori liber consimțită, a fost aceea a Marelui Experiment. Acesta a constatat în convingerea unor ingineri radicali sociali că sînt "capabili și autorizați să conceapă o nouă ordine internațională, așa cum s-a și împlinit, într-un laborator și să folosească ființe umane în chip de cobai în vederea acestor scopuri, făcînd abstracție de voința, tradițiile, obiceiurile, chiar și de viețile lor" (p.13).

Analistul american Daniel Chirot își expune punctul de vedere despre Ion Antonescu în *Despre mareșalul Antonescu și viitorul României* (p.15-16). Autorul se exprimă pentru o tratare "într-un mod mai echilibrat" a acestui personaj controversat din istoria noastră. "A continua să pretinzi, așa cum au făcut-o comuniștii, că el n-a fost decît un mic Hitler, cu nimic mai presus de Codreanu sau Horia Sima, e complet fals, bineînțeles. Dar la fel de greșit este să-l faci erou". Avînd în vedere existența opiniei, destul de larg exprimată, că mișcările de extremă dreapta din perioada interbelică au fost necesare pentru contrabalansarea puterii celor de extremă stînga, Daniel Chirot afirmă - pe bună dreptate - că, de fapt, "adevărata opoziție morală a fost întotdeauna cea dintre liberalismul tolerant, democratic, bazat pe piața liberă, și adversarii lui, atît cei de la dreapta, cît și cei de la stînga". Este și dilema în care se află, în pofida aparențelor, societatea românească actuală.

În paginile revistei a fost inclus și un interviu luat de Dorin Tudoran lui Jean-François Revel, un adevărat pontif al democrației, binecunoscut și cititorilor români prin lucrările sale, unele traduse și în românește (*Cunoașterea inutilă*, București, Humanitas, 1993 și *Revirimentul democrației*, București, Humanitas, 1995). Revel se "mișcă" cu o ușurință uimitoare în cele mai diverse sfere ale istoriei filosofiei și analizei politicii contemporane. Ca adept marcant al sistemului de guvernare reprezentativ, consideră că "politica înseamnă a lua realitățile cum se prezintă", idee care, din nefericire, este uitată de prea multe ori. Pentru a nu mai lăsa nici o urmă de îndoială, Revel ne atrage atenția că "principiul legitimității moderne constă în legitimitatea democratică". Ideile domniei sale, exprimate cu luciditate, în urma unei analize atente, nu ar trebui neglijate de către cei care au responsabilitățile guvernării.

William Totok prezintă un interesant punct de vedere asupra asemănărilor dintre naționalismul rusesc și cel românesc, în "*Frontul negru*". *Similitudini între ultranaționalismul rusesc și cel românesc*. În ciuda deceniilor de comunism autodeclarat internaționalist, în mai toate țările lagărului democrat-popular s-a reușit conservarea virusului naționalismului agresiv. În U.R.S.S. s-a promovat decenii la rînd ideea conspirației interne și externe. Bineînțeles, forțele oculte au fost învinovățite pentru toate relele din societate. Reponsabili pentru toate nu puteau fi decît dușmanii omniprezenți, trădătorii, sabotorii, agenții străini, posturile de radio străine, exilații, minoritățile naționale și religioase. Chiar Stalin devenise unul dintre exponenții noului xenofobism rus, deosebit de agresiv, patronînd rusificarea popoarelor mici, împlinînd în mintea rușilor ideea superiorității limbii, culturii și civilizației ruse. Schimbările care au precedat destrămării U.R.S.S., ca și cele care au urmat, au dus la renașterea unui ultranaționalism rus cu tendințe fascistoide. Asemănările observate de William Totok se referă la organizația *Pamiat* și *Vatra Românească*, ambele grupînd "foști" comuniști, naționaliști, juriști, agenți ai fostelor poliții secrete (K.G.B. și Securitate), scriitori slavofili în cazul rusesc, tradiționaliști în cel românesc, reprezentanți ai bisericii ortodoxe etc. Presupusa existență a conspirației împotriva propriei națiuni continuă să fie discutată în Rusia, ca și în România. Dacă în prima există termenul de "rusofobie", în cea

de-a doua există cel de "antiromânism", prin aceasta ultranaționalistii din ambele țări înțelegând agresiunea iudeo-occidentală. De altfel, s-a vehiculat chiar ideea că în Codul Penal românesc ar trebui introdusă infracțiunea de "antiromânism". Sînt reluate, ca și cum ar fi adevăruri demonstrate, ineptiile inserate în *Protocoloalele Înțelepților Sionului*, care au cunoscut reeditări atît în Rusia cît și în România.

În condițiile în care țările din Estul Europei au ieșit recent din comunism, cu numeroase angoase, inhibiții și frustrări, marea dispută este cea dintre naționalismul exclusivist și societatea liberală, democratică, pe care pretind că vor să o instaleze (nu să "construiască", cum clamau adepții ingineriei totalitare). Văzut de unii ca o stafie, naționalismul rămîne piatra de încercare pentru de curînd (re)instauratele democrații central și est-europene. Obstacolele, ce par insurmontabile, nu vor putea fi depășite decît printr-o educație insistentă a populației în spiritul înțelegerii și acceptării celorlalți, al dreptului acestora de a fi diferiți.

Dorin Dobrinu

"Polis", nr.2/1994, 218 p. Număr special: *Naționalismul: trecut, prezent, viitor*.

"O stafie bîntuie Europa: naționalismul". Probabil că mulți dintre cei care folosesc expresia nu conștientizează că îi parafrizează pe Marx și Engels, care afirmau, acum aproape 150 de ani: "O stafie bîntuie Europa: comunismul". Cei doi "pontifi" ai comunismului, menționați mai sus, credeau - în preajma revoluțiilor de la 1848, care au fost naționale în fond, cu puternice componente liberale și democratice - că naționalismul își trăia ultimele clipe. Ceea ce nu s-a întîmplat, secolul al XIX-lea (din punct de vedere istoric cuprins între 1815 și 1914) fiind zguduit de la un capăt la altul de mișcări de eliberare națională și de războaie între națiuni. Primul război mondial, izbucnit în Europa, unde s-au și desfășurat, de altfel, cele mai ample confruntări militare cunoscute pînă atunci, a fost un veritabil război civil între europeni. Națiuni care aveau un fond comun de civilizație - mult vehiculată definiție a civilizației moderne (europeană în fond și formă) are trei componente: filosofia greacă, dreptul roman și credința creștină - s-au măcelărit timp de patru ani, în numele unor "drepturi naționale". În fapt, era manifestarea exclusivismelor naționale(-iste). S-a crezut, după încetarea masacrului, că naționalismul va dispărea, sau, cel puțin, va renunța la intoleranță. Excesele naționaliste ale perioadei interbelice au creat premisele mării tragedii a celui de-al doilea război mondial. Definit, în general, ca un război ideologic, acesta nu a fost, însă, mai puțin o confruntare între națiuni.

În perioada postbelică s-a părut, timp de cîteva decenii, mai ales în statele comuniste, că naționalismul s-a stins. În fapt, regimurile comuniste, atît cele est-europene cît și cele din alte spații geografice, au folosit naționalismul pentru a-și consolida propriile poziții. După degringolada totalitarismelor comuniste din 1989 a ieșit la suprafață un naționalism agresiv, exclusivist, care seamănă, în multe aspecte, uimitor de bine cu cel din perioada interbelică.

În numărul 2/1994 al revistei "Polis", cu un format și cu un conținut academic, avînd un subtitlu sugestiv - *Naționalismul trecut, prezent și viitor* -, au fost reunite articole aparținînd unor somități în ceea ce privește analiza naționalismului. Astfel, Benedict R.O.G. Anderson semnează articolul *Naționalismul la mare distanță. Capitalismul mondial și ascensiunea politicilor identitare* (p.5-16); Ernest Gellner, *Mitul națiunii și mitul claselor*

(p.17-58); E. J. Hobsbawn, *Etnicitate și naționalism în Europa contemporană* (p.59-69); Katherine Verdery, *Hobsbawn în Est (Comentarii)* (p.70-77).

Ne vom opri asupra câtorva articole. George Voicu, în *Naționalismul postcomunist între tectonica istoriei și utopie* (p.78-86), observă că regiunea est-europeană a fost cuprinsă de frisonul naționalismului. Acesta a devenit o realitate politică frapantă și endemică, fiind animat de personaje care au deja o tristă notorietate, de exemplu: C. V. Tudor, Gheorghe Funar, István Czurka, Vladimir Meciari, Valeri Leliamanov, Igor Smirnov, Vladimir Jirinovski, Slobodan Miloșevici sau Radovan Koradzici. În viziunea lui George Voicu, naționalismul actual est-european este un "mutant al comunismului", în care lupta de clasă a fost înlocuită cu xenofobia, proletariatul, ca agent istoric, cu națiunea "purificată" de elementele alogene. De asemenea, comunismul a fost înlocuit cu etnocrația.

Articolul *Naționalism și democrație*, semnat de Ghia Nodia, de la Institutul de Filosofie din Tbilisi (Georgia), îndeamnă la reflecție. Exprimând idei *against to current*, autorul și-a structurat articolul pentru a infirma valorizarea preponderent negativă asupra naționalismului în instalarea, răspîndirea și victoria democrației liberale. Autorul gruzin afirmă că "ideea de naționalism este imposibilă - de neimaginată chiar - fără ideea de democrație și că nu există niciodată democrație fără naționalism" (p.83). Nodia consideră că naționalismul este asemeni unei monede cu două fețe: una politică, cealaltă etnică, care se manifestă în același timp, deși una dintre ele predomină într-o măsură sau alta. În general, bine construit, cu argumente admirabile, articolul se încheie cu afirmația că "cea mai bună replică la naționalismul întors spre trecut, ros de vechi nemulțumiri și ambiții e alternativa unui sentiment naționalist care-și face un titlu de glorie națională din a se alătura lumii civilizate ca membru demn și cu drepturi egale". Mărturisim că o asemenea soluție nu o considerăm viabilă, întrucît naționalismul invocat de autor rămîne ceea ce este, adică... naționalism, și, ca mai toate -ismele ideologice, este exclusivist. Poate că termenul de naționalism ar trebui înlocuit cu cel de patriotism, deși, în fapt, acesta reprezintă și el o formă de naționalism, este drept că oarecum edulcorat.

Profesorul Andrei Marga, în *Disocieri privind naționalismul*, observa că naționalismul, după ce a fost marginalizat în perioada postbelică, a recidivat ca ideologie a regimurilor comuniste intrate în faza finală. El a răbufnit cu violență pe fondul liberalizărilor din Est, reclamînd puterea și stoparea democratizărilor. Ne exprimăm acordul în ceea ce privește aceste observații, însă nu credem că este completă afirmația conform căreia "naționalismul este o ecuație a serviciilor secrete, care îl «stilizează»". Nu se poate neglija diversiunea naționalistă provocată de putere în țările din Est, prin serviciile secrete (încă puternic kaghebizate în primii ani post '89), dar pasiunile naționaliste au o explicație mult mai profundă. Ele își au rădăcinile în trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat al acestor țări, în fricile care îi domină pe oameni, după cum subliniază chiar autorul. Andrei Marga remarcă existența unui naționalism răsăritean deosebit de cel occidental, primul fiind caracterizat ca separatist. Dar, oare, nu există și naționalisme occidentale separatiste (cazul naționalismului basc, corsican sau nord-irlandez promovate de I.R.A.) ? Autorul vede viitorul "principiului național" în integrarea realistă și economică, globală și juridică, cum este cazul cu Europa occidentală, care a creat structurile necesare pentru aceasta.

În *Politica etnică în cadrul tranziției est-europene* (p.120-136), Claus Offe cartografiază terenul conflictului etnic prin introducerea a trei distincții: cantitativă, calitativă și motivațională. Deși afirmă că "etnicizarea este un concept evaziv", Offe îl utilizează. El susține că etnicizarea politicii, dincolo de satisfacțiile emoționale pe care le poate oferi,

implică un număr de pericole serioase: apariția unor economii de scară mică și inefficiente; violarea ideii de societate civilă. La finalul articolului, autorul propune câteva remedii instituționale pentru ieșirea din dilemele politicii etnice: garantarea drepturilor omului, drepturi participative și conviețuirea trecând peste granițele teritoriale.

Realizând o analiză semantică a naționalismului, în articolul *Un naționalism "bun și unul "rău"? Delimitări terminologice și conceptuale* (p.137-152), Andrei Roth susține existența a două tipuri de naționalism: unul "bun" și celălalt "rău", unul "democratic" și unul "antidemocratic", unul "benign" și unul "malign". Domnia sa ne propune "să rezervăm termenul de naționalism doar pentru mentalitatea, ideologia, aptitudinea antidemocratică în relațiile interetnice". În ceea ce privește naționalismul, acesta s-ar defini prin trei note fundamentale: etnocentrism, xenofobie și tendința spre etnocrație, note inseparabil legate între ele, care se atrag și se completează reciproc. Prin acestea, naționalismul hipertrofiază și deformează conștiința identității propriei națiuni, cultivă un mod de gândire impregnat de prejudecăți, în care mitul și utopia precumpănesc asupra raționalității științifice. În zilele noastre s-a produs o sinteză între naționalismul de dreapta și cel de stînga, chiar o unire a celor două extreme. Împotriva cui? Evident, împotriva democrației pluraliste. Roth crede că "ordinea" rîvnită de cele două extreme este aceea a unui nou regim autoritar, naționalist.

Dan Pavel este autorul eseului *"Deșteaptă-te Române!" - o cercetare în ideologia naționalismului*. Redactorul de la "Polis" vede în naționalism cea mai puternică forță politică din lume, care a distrus imperii, a fondat majoritatea statelor moderne, a provocat, prin agresiune și rezistență, două războaie mondiale. În urma analizei "dimensiunilor ianginii de sine", Dan Pavel afirmă, folosind conceptul lui Benedict Anderson (în *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Naționalism*, London, Verso, 1983), că națiunea română, ca orice comunitate etnică, este o "comunitate imaginată". Dimensiunile ideologiei naționalismului românesc sînt de natură filosofică, științifică, mitologică (ficțională), pragmatică și religioasă, aproape fiecare om de cultură român punînd o cărămidă la înălțarea Turnului Babel ideologic.

Un articol de actualitate, pigmentat cu exemple concrete, este cel al lui Varujan Vosganian, referitor la *Formațiunile politice pe baze etnice* (p.171-190). Scris mai mult din punctul de vedere al omului politic, articolul, relativ bine structurat, a fost menit să susțină, deși nemărturisit de la început, existența formațiunilor politice pe baze etnice. Domnia sa vede existența lor nu numai posibilă, ci și necesară.

De menționat că în acest număr au fost incluse și câteva recenzii datorate lui Vladimir Tismăneanu, Valentin Stan și Dan Pavel.

Naționalismul se afirmă de aproape două sute de ani, timp în care la îndemîna ideologilor naționale s-au aflat numeroase celebrități ale spiritualității moderne. În numele idealurilor naționale s-au purtat "războaie naționale", au avut loc "mișcări de eliberare națională", care au dus, cel mai adesea, la perpetuarea și chiar la exacerbarea violențelor. Încă departe de momentul său crepuscular, naționalismul s-a dovedit a fi cea mai longevivă ideologie, cunoscînd o resurrecție neașteptată la sfîrșitul acestui secol. Avînd o puternică încărcătură emoțională, naționalismul se menține în practica socială și în actualitatea discursivă a diverșilor lideri de opinie. În ceea ce privește evoluția naționalismului(-elor) viitorul se întrevide incert, dar, probabil, acesta va continua să rămîină în atenția societăților moderne și/sau postmoderne.

Dorin Dobrinu